

Ю. В. Михайліченко, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ

Михайліченко Ю. В.

Педагогічні аспекти формування толерантного ставлення до дітей

У статті розглядаються педагогічні аспекти генезису формування толерантного відношення до виховання дітей, роботи закордонних і вітчизняних прихильників теорії й практики педагогіки ненасильства. Окреслюються найбільш проблемні грані цього процесу на сучасному етапі з метою їх розв'язання у світлі завдань, поставлених у жовтні 2011 року на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дітей і конкретизованих указом Президента України № 1163 „До питання про забезпечення реалізації прав дітей в Україні” від 16 грудня 2011 року.

Ключові слова: педагогіка ненасильства, толерантне ставлення до дітей, заохочення і покарання.

Михайличенко Ю. В.

Педагогические аспекты формирования толерантного отношения к детям

В статье рассматриваются педагогические аспекты генезиса формирования толерантного отношения к воспитанию детей, работы зарубежных и отечественных сторонников теории и практики педагогики ненасилия. Подчеркиваются наиболее проблемные грани этого процесса на современном этапе с целью их решения в свете задач, поставленных в октябре 2011 года на Всеукраинском совещании по вопросам защиты прав детей и конкретизированных указом Президента Украины № 1163 „К вопросу об обеспечении реализации прав детей в Украине” от 16 декабря 2011 года.

Ключевые слова: педагогика ненасилия, толерантное отношение к детям, поощрение и наказание.

Діалектика родинних взаємовідносин, зокрема, ставлення дорослих до дітей, з давніх часів привертає увагу педагогів-практиків, учених, державних діячів. Це пов'язано з тим, що проблема жорстокого поводження з дітьми існувала й існує в усіх соціальних стратифікаціях, за всього розмаїття

релігійних вірувань, національної приналежності, статі і віку батьків. Чимало фактів проявів найпоширеніших форм батьківської жорстокості зафіксовано не лише в літературних пам'ятках, а й у сучасній науковій літературі у багатьох країнах світу.

Мета статті – розглянути історичні корені й генезис формування педагогічних аспектів толерантного ставлення до виховання дітей, окреслити найбільш проблемні грані цього процесу на сучасному етапі з ціллю їх вирішення.

Теоретико-педагогічні проблеми у досліджуваному форматі останнім часом розглядалися Ю. Бондаренком, М. Боришанською, О. Варьяш, В. Василенком, Л. Васильєвою, В. Галузинським, А. Гуревичем, М. Євтухом, Г. Жураківським, О. Зеленським, М. Ігнатенко, Ф. Кардіні, В. Клепіковим, В. Кравцем, А. Леоновим, В. Малявіним, М. Піотровським, М. Фіцулою та іншими науковцями.

Перші повідомлення про свідомі вбивства немовлят та інші види жорстокого насильства над дітьми дійшли до нас з далекого минулого. Історики доводять, що один з найбільш одіозних видів жорстокого поводження з дітьми – інфантицид (від лат. *infanticide*), тобто навмисне знищення батьками своїх дітей відразу або невдовзі після їхнього народження, був широко розповсюджений за давніх часів. Платон, Аристотель і Перикл вважали дітовбивство „ідеальним засобом для рятування” батьків і суспільства від „негідних” дітей. За свідченням М. Карамзина, у язичеських слов'ян мати мала право вмертвити новонароджену доньку, якщо сім'я була багаточисленною і настільки бідною, що батьки не могли прогодувати всіх дітей [1, с. 7].

Та з часом, в міру природної еволюційної трансформації громадської думки в найбільш розвинених країнах Європи у прихильників домінанти суворості і жорстокості з'явилися ідейні противники – переконані прибічники теорії і практики педагогіки ненасильства.

Визнаним прихильником педагогіки ненасильства був слов'янський мислитель-гуманіст, один з фундаторів дидактики Я.А. Коменський. Основою

виховання він вважав дисципліну: „Школа без дисципліни, це млин без води. Але з цього не випливає, що школа повинна сповнюватися галасом, стусанами і побоями: в ній повинні володарювати бадьорість і увага як у тих, що навчають, так і в учнів” [Цит. за 2, с. 138].

Подібні погляди на завдання педагогіки сповідував англійський філософ-просвітитель, засновник емпіричної психології та прихильник соціально-політичної доктрини лібералізму Джон Локк. У праці „Думки про виховання” (Some Thoughts Concerning Education) він зауважував, що звичайний метод впливу покаранням лозиною, який не вимагає ані зусиль, ані багато часу, цей єдиний метод підтримання дисципліни, який широко визнаний і доступний розумінню вихователів, є найменш придатним з усіх можливих засобів виховання, оскільки він призводить до шкідливих наслідків [3, с. 448].

У педагогічному трактаті в формі роману „Еміль, або про виховання” Ж.-Ж. Руссо стверджував: „Природа створила дітей, щоб ми їх любили і приходили до них на допомогу”. І наполягав: „Не давайте вашому учневі жодних словесних уроків, він має одержувати їх з досвіду, не накладайте на нього ніяких стягнень, бо він не знає, що таке бути винним, ніколи не примушуйте його просити вибачення, бо він не зміг би вас образити. Позбавлений будь-якого морального мотиву у своїх вчинках, він не може зробити нічого такого, що було б морально злим і вимагало б покарання” [Цит. за 4, с. 94].

На переконання Роберта Оуена „Страх принижує, а не стимулює спроможності розуму і нищить багато з найвищих витончених обдарувань; і лише тоді, коли розум цілком позбавлений будь-якого страху, його здатності можуть перебувати в найкращому стані для того, щоб здобувати знання і вдосконалюватися” [Цит. за 5, с. 94].

Такі й подібні до них погляди, спрямовані на багатоаспектну гуманізацію системи освіти, розділяли й інші визнані класики світової педагогіки – Йоганн Фрідріх Герbart, Фрідріх-Адольф-Вільгельм Дістервег, Джон Дьюї.

Переймався проблемами педагогіки і видатний російський вчений М. Ломоносов. У ставленні до того, що згодом одержало визначення

„педагогіка ненасильства”, він посідав плюралістичну позицію. У проєкті регламенту московських гімназій від 1755 року М. Ломоносов розрізнявав покарання на „приватні” і „публічні”. Приватні покарання – за невиконання шкільних обов’язків, або за непристойні вдома чи в школі вчинки; публічні – за серйозні зневажання шкільних обов’язків, за надмірну жвавість або за брутальні порушення правил гімназії. У вихованні й навчанні вчений вважав найважливішими такі методи, як переконання і приклад.

Літературний критик і публіцист В. Белінський, що сповідував філософські ідеї гегельянства, у статті „Про дитячі книжки” підкреслював: „Як помиляються багато, навіть з кращих батьків, які вважають за необхідне розділяти себе з дітьми строгістю, суворістю, недосяжністю, важливістю! Вони гадають тим самим породити до себе в дітях повагу, і дійсно породжують її, але то повага холодна, боязлива, мінлива, і тим самим відвертають їх від себе: мимоволі привчають до скритності і неправдивості. Батьки повинні користуватися повагою дітей, але повага та має впливати з любові, бути її результатом, як вільна данина їхній вищості” [Цит. за 6, с. 146].

К. Ушинський у статтях „Три елементи школи”, „Про народність в громадському вихованні”, „Про користь педагогічної літератури” підкреслював важливість гуманного виховання, наголошував на необхідності прийняття „загальнолюдської освіти”, заснованої на самостійній „щиросердній діяльності” дитини. Протестуючи проти притаманних тому часові тілесних покарань і паличної дисципліни, він писав: „У старій школі дисципліна трималася на самому протиприродному ґрунті – на страху до вчителя, що роздає заохочення і покарання. Той страх примушував дітей не тільки до невластивого, але й шкідливого для них стану: до нерухомості, до класної нудьги, лицемірства”. І робив висновок: „Якщо ми досі застосовуємо заохочення і покарання, то це засвідчує недосконалість нашого мистецтва виховання”.

У числі переконаних противників тілесних покарань був видний російський публіцист М. Добролюбов. Він наголошував на неприпустимості покарань, закликав до поважливого ставлення до дитини, відкидав систему

покарань, розцінюючи її як приниження гідності людини, як зведення виховної роботи до „дресирування”. У трактаті „Про значення авторитету у вихованні” (1857) наголошував на необхідності враховувати в процесі виховання закони розвитку дитини, визначені природничими науками [7, с. 271].

Відомий педагог М. Пирогов вважав свідому дисципліну однією з найважливіших умов успішного навчання і морального виховання. У працях, таких, зокрема, як „Питання життя”, „Школа і життя”, „Чого ми бажаємо?”, „Бути та здаватися”, „Про мету літературних розмов у гімназіях”, „Університетське питання” та інших, він засуджував свавілля, казарменний режим, які панували того часу в школах, бездушне ставлення до дітей, вимагав гуманності й сердечності при підтримці дисципліни. Він наполягав, що у випадку провини учня, педагог повинен уважно врахувати обставини, за яких була скоєна провина, неупереджено оцінити її, довести до свідомості учня ступінь його провини і справедливість призначеного за це покарання. У статті „Чи потрібно сікти дітей, і сікти в присутності інших дітей?”, яка стала відгуком на службовий звіт директора гімназії Одеського навчального округу, М. Пирогов переконливо доводив, що застосування різок антипедагогічно, що тілесні покарання пригнічують в учнів почуття власної гідності, розбещують дітей і повинні бути скасовані. І вже незабаром, згідно із звітами директорів шкіл Одеського та Київського навчальних округів, де М. Пирогов працював того часу на посаді опікуна, там більш ніж у 20 разів поменшилося число учнів, які зазнавали фізичного покарання.

Серед українських ідеологів прогресивної педагогіки ненасильства – такі загально визнані фахівці, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Шаталов та інші.

А. Макаренко вважав, що гуманність і ефективність прогресивного виховання підлітків полягає насамперед у тому, щоб замість прямого, „навмисного”, „грубого” педагогічного впливу вдаватися до непрямого, „делікатного”, який ізоморфно відбиває усі нюанси життя суспільства. Гуманістичний характер виховання, на переконання А. Макаренка, повинен

забезпечуватися тим, що свій новий досвід діти „вирощують” у захищених умовах гуманного співтовариства, яке „фільтрує” негативні впливи суспільства, створює базу підтримки особистості в її зіткненнях з руйнуючими впливами соціуму.

Такий підхід до виховання є глибоко гуманістичним, орієнтованим на особистість, яка перебуває в стані гармонії зі своєю природою і суспільством, зі своїм власним „Я”. Новаторство А. Макаренка у здійсненні єдиного процесу об’єктивації-суб’єктивації вихованця полягало в тому, що такий процес був цілеспрямованим, реалізовувався гуманним способом через організацію діяльності підлітків, у якій вони не почували себе „об’єктами” виховання.

Подальший розвиток гуманістична спрямованість педагогіки дістала в наукових працях і практичній діяльності заслуженого вчителя України В. Сухомлинського. В очолюваній ним Павлишській середній школі (Кіровоградська обл.) виховання без покарань було основним принципом діяльності всього педагогічного колективу. „У середовищі педагогів, – зазначав В. Сухомлинський в книзі „Серце віддаю дітям”, – можна нерідко почути розмови про заохочення і покарання. А тим часом, найголовніше заохочення і найдужче покарання в педагогічній праці – це оцінка”.

Важливість дотримання принципів теорії ненасильства чітко простежуються також у наукових працях та практичній діяльності багатьох інших українських педагогів-новаторів, зокрема, таких, як І. Волкова, Т. Гончарова, Е. Ільїна, С. Лисенкова.

Вищевикладене дозволяє нам дійти висновку, що прогресивна педагогічна думка завжди була пройнята ідеями гуманізму, опиралася насильницькому впливу на дітей з боку дорослих. Глибоке розуміння проблеми жорстокого поводження з дітьми і його важких наслідків сприяє певним позитивним зрушенням у теорії педагогічної профілактики жорстокого поводження з дітьми і в Україні. А от механізм її практичної реалізації, як і організація соціального захисту дітей, залишаються недосконалими.

Саме тому в жовтні 2011 року на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини було підкреслено, що девальвація державної політики у галузі забезпечення прав дітей є абсолютно неприпустимим явищем. І накреслено ряд першочергових завдань щодо посилення психологічної та педагогічної підтримки сімей, які потребують особливої державної підтримки. Виконання цих завдань потребує подальшого вдосконалення педагогічних заходів щодо викорінення такого деструктивного явища, як жорстоке поводження з дітьми з урахуванням накопиченого позитивного досвіду, що має складати перспективи подальших досліджень.

Література

1. **Кон И. С.** Социологическая психология. - М.: Московский психолого-социальный институт. - Воронеж: Изд-тво НПО „МОДЭК”, 1999. (Серия "Психологи Отечества"). - 560 с.
2. **Коменский Я. А.** Избр. пед. соч. : в 2 т. – М. : Педагогика, 1982– . – Т. 1. – 1982. – 656 с. 3. **Локк Д.** Мысли о воспитании. Сочинения : в 3 т. – М., 1988. – Т. 3. – С. 407 – 608.
4. **Руссо Ж.-Ж.** Эмиль, или О воспитании. Избранные сочинения : в 3 т. : пер. с фр. / сост. и вступ. ст. Верцман И. Е. – М., 1961. – Т. 1. – 1961.– С. 245.
5. **История английской литературы** / под ред. И. И. Анисимова, А. А. Елистратовой, А. Ф. Иващенко, Ю. М. Кондратьева. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. II, вып. II. – 298 с.
6. **Белинский В. Г.** Собрание починений : в 9 т. – М. : Художеств. лит., 1976– . – Т.3. – 614 с.
7. **Добролюбов Н. А.** О значении авторитета в воспитании (мысли по поводу „Вопросов жизни” г. Пирогова). Собрание сочинений : в 9 т. – М., 1963. – Т. I : Статьи, рецензии, юношеские работы (апрель 1853 – июль 1858). – С. 493–513.

Mykhailichenko Y.V.

Pedagogical aspects of the formation of a tolerant attitude toward children

The article considers the pedagogical aspects of the genesis of the formation of a tolerant attitude towards child-rearing, the work of foreign and domestic supporters of the theory and practice of pedagogy of nonviolence. Addresses the issue of protecting children from abuse and domestic violence. Highlights the most problematic facets of this process at this stage to address them in light of the objectives set out in October 2011 in the National conference on child protection issues and specified by the decree of the President of Ukraine № 1163 "On the question of ensuring children's rights in Ukraine" of 16 in December 2011.

Keywords: pedagogy of nonviolence, a tolerant attitude towards children, promotion and punishment.

Відомості про автора

Михайліченко Юлія Володимирівна – викладач кафедри практики мовлення Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики адекватного перекладу англomовних неологізмів, соціально-педагогічної профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012 р.

Прийнято до друку 24.02.2012 р.